

PROJEKT APVV (číslo APVV-15-0036):

Názov: Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie

Zodpovedný riešiteľ:

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Riešitelia:

Doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.

Doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.

PhDr. Peter Koval', PhD.

PhDr. Ján Džujko, PhD.

Mgr. Martin Hajduk

Začiatok riešenia projektu: 01. 07. 2016

Koniec riešenia projektu: 28. 06. 2020

Anotácia

Vzťah centra a periférie v dejinách ľudstva vždy zohrával dôležitú úlohu, lebo sa premietal do všetkých sfér v živote každej spoločnosti. Na jednej strane vznikali väčšie možnosti pre ľudí, žijúcich v centre krajiny, na druhej strane existovali limity, ktoré ovplyvňovali život v periférnych oblastiach. Centrum sa spravidla formovalo v ekonomicky a strategicky dôležitom území a koncentrovalo mocenský, hospodársky, kultúrny i vzdelanostný potenciál. Periférne oblasti zas boli akousi zásobárňou, a to nielen výrobnou, ktorá slúžila potrebám centra. Vyváženosť vzťahu centra a periférie bolo vo veľkej miere zárukou stability krajiny, no v dejinách sa vyvážený model dokázal presadiť spravidla len tam, kde neexistovala potreba kumulovať moc do jedného centra.

Téma *Centrum a periféria. Východné Slovensko v slovenských dejinách 19. a 20. storočia* je svojim obsahom dôležitou témou slovenských národných dejín i dejín Slovenska ako takých, lebo dotvára obraz života a diania v uvedených dvoch storočiach, a to nielen v zábere slovenských dejín, ale minimálne aj dejín strednej Európy. Vystahovalectvo do Zámoria, zápas o hranice po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie, Viedenská arbitráž, stanovenie nových československých hraníc v roku 1945, kde prišlo Československo o svoje územie v prospech Sovietskeho zväzu, sú príkladom toho, že zdanlivo regionálny rámec východného Slovenska sa rozšíril do európskych i mimoeurópskych dimenzií a vo veľkej miere sa odrážal aj v sledovanom vzťahu centra a periférie. Na druhej strane, pozícia zaznáwanej periférie vyvolávala odozvy rôzneho charakteru – napr. vznik kultúrnej šarištiny v 19. storočí, ktorá na východnom Slovensku reprezentovala spisovný jazyk, snaha o pretvorenie východných Slovákov na samostatný „slovjacký národ“ na prelome 19. a 20. storočia, vyhlásenie samostatných štátnych útvarov – Slovenskej ľudovej republiky v decembri 1918 v Košiciach či Slovenskej republiky rád v júni 1919 v Prešove, vydávanie slovenskej tlače a formovanie redakcií s celoslovenskou pôsobnosťou v Prešove a Košiciach v medzivojnovom období, vznik Spolku východoslovenských akademikov, po 2. svetovej vojne vznik a činnosť kultúrno-spoločenského spolku Svojina a celý rad ďalších aktivít prezrádza, že východoslovenská „periféria“ mala ambície vyrovnat' sa, alebo aspoň eliminovať veľké rozdiely tak v ekonomickom, kultúrnom a vzdelanostnom, ba i politickom zmysle, ktoré ju konfrontovali s jednotlivými centrami. Zaujímavé je, že sa o to viac pokúšala po roku 1918, ako pred ním. A rovnaku tu badáme skutočnosť, že snaha o „vyrovnanie“ sa

centru nemala len pozitívny, ale aj negatívny charakter (napr. prvé transporty židovského obyvateľstva odchádzali z východného Slovenska).

Kľúčové slová:

Slovenské dejiny, dejiny Československa, východné Slovensko, 19. a 20. storočie, centrum a periféria

Ciele projektu

1. Cieľom projektu je zistiť, ako sa formoval vzťah východného Slovenska ako periférie k centru ktoré sa v priebehu 19. a 20. storočia viackrát zmenilo (Do roku 1918 to bola Budapešť, v rokoch 1918 – 1939, 1945 – 1992 Praha, v rokoch 1939 – 1945 a od roku 1993 Bratislava) a aký dopad mala zmena centra na východné Slovensko, do akej miery ho ovplyvnila pozitívne v jeho ďalšom rozvoji, resp. pôsobila ako retardačný faktor.

2. V slovenskej historiografii zazneli dva protichodné názory na miesto východného Slovenska v slovenských dejinách:

Historik Ondrej R. Halaga prezentoval názor o osobitosti vývoja východného Slovenska, čo nakoniec, podľa neho, dospelo na prelome 19. a 20. storočia do odmietnutia štúrovskej slovenčiny, ba i pokusu etablovať na tomto území osobitnú – slovjacku národnosť, vyhlásiť samostatnú Slovenskú ľudovú republiku, to z jednej strany. Z druhej strany, Halaga tvrdil, že východných Slovákov k tomu doviedla arogancia a ignorancia západných a stredných Slovákov, čo sa prejavilo aj po 2. svetovej vojne, keď SNR a jej povereníctva likvidovali všetky východoslovenské aktivity, ktoré boli označované ako východoslovenský separatizmus.

Historik Ladislav Tajták prezentoval názor, že východné Slovensko vždy bolo súčasťou slovenského etnického priestoru a isté odchýlky v jeho vývoji boli spôsobené geograficko-historickými podmienkami a z hľadiska spoločensko-politických faktorov skôr vonkajšími faktormi ako vnútornými.

Obaja historici svoje tvrdenia podložili celým radom im známych faktov. A tak ďalším cieľom projektu je na základe nových výskumov zistiť, čo determinovalo aktivity východných Slovákov, ktoré sa navonok javili ako východoslovenský separatizmus, resp. či vôbec šlo o separatizmus a nie len o snahu etablovať sa ako rovnocenný subjekt v slovenskom národnom priestore.

3. Vo všeobecnosti sa traduje názor o vlašnom národnom povedomí východných Slovákov do roku 1918 a značnom stupni ich pomadžarčenia. Zodpovedá tento názor skutočnosti? Boli východní Slováci oveľa viac ochotní prijať maďarskú kultúru, a tým aj etnicitu, ako Slováci na strednom a západnom Slovensku, ako to tvrdila dobová maďarská a promaďarská propaganda, napr. v prácach Viktora Dvortsáka, jedného z iniciátorov slovjackej národnosti, resp. Istvána Dessewffyho, šarišského poslanca uhorského parlamentu? Bol šarišský dialekt, z ktorého sa literárnou kultiváciou stal v 19. storočí aj jazyk „slovenských učebníc“ na východnom Slovensku, medzikrokom k odmietnutiu slovenskej národnosti a prijatiu maďarskej kultúra a následne i národnosti?

4. Východné Slovensko bolo multietnickým i multikultúrnym regiónom, ktorého multietnický charakter sa čiastočne zmenil v polovici 20. storočia v súvislosti s holokaustom a neskôr vysídlením nemeckého obyvateľstva. Na druhej strane, tu sa etablovala ukrajinská národnosť v procese tvrdého vnútorného zápasu o vlastnú etnickú identitu tu žijúceho slovanského obyvateľstva (Rusíni, alebo Ukrajinci, alebo Rusi?), s čím bola nepriamo spojená aj likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na začiatku 50. rokov 20. storočia a rast i rozvoj pravoslavia.

Istú úlohu v etnických zápasoch medzivojnového obdobia zohrala tu prichádzajúca, ba i žijúca ruská i ukrajinská emigrácia, ktorá priamo či nepriamo ovplyvňovala i národnoidentifikačný proces tunajšieho rusínskeho obyvateľstva. To sa v medzivojnovom období navyše vyrovnávalo aj s otázkou slovenskej národnosti, podobne ako slovenské s otázkou rusínskej, čo im navyše komplikovala ich príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi. V medzivojnovom období sa to premietlo do zápasu o národné územie, konkretizované krajinskou hranicou medzi (východným) Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Cieľom projektu bude odpovedať na otázku, ako sa etnické zmeny premietli do života východného Slovenska a aký vplyv mali na domácu, ale aj zahraničnú politiku štátu.